

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

О. П. ЗАЙКА
М. Є. ЧАЙКОВСЬКИЙ

Інтенсивний соціокультурний розвиток сучасного українського суспільства, значні перетворення в країні, що породжують соціальні, політичні, економічні, морально-психологічні проблеми, оновлення освітньої парадигми висувають сьогодні принципово інноваційні вимоги до підготовки працівників соціальної сфери. Від компетентності фахівця залежить результативність протікання соціальних процесів, урегульованість суспільних відносин, потужність діяльності соціальних інститутів, реалізація міжнародних і державних соціальних програм та проектів, готовність молоді до прояву активної громадянської позиції. Як зазначає С. Старикова, важливим завданням сучасної професійної освіти є підготовка спеціалістів, здатних сприяти реалізації державно-суспільного підходу до розвитку освітнього простору, інтеграції соціальних інститутів у вирішенні пріоритетних соціально-економічних питань [1, с. 49–53].

Внаслідок реформування сучасної вищої школи виникла суперечність між рівнем загальної підготовки майбутнього соціального працівника до професійної діяльності та новими вимогами суспільства до випускників цієї галузі. Такі вимоги зумовлені необхідністю активного використання майбутніми фахівцями спеціальних знань та вмінь, розв'язання з їх допомогою соціально-політичних завдань. Серед цих завдань є налагодження позитивних стосунків між людьми у багатонаціональному соціумі, попередження етнокультурної маргінальності, профілактика міжетнічних конфліктів, виховання у юного покоління культури міжнаціонального спілкування, етнічної толерантності. У зв'язку з цим виникає необхідність спеціальної підготовки фахівців соціальної роботи до діяльності в полікультурному середовищі. Зміст і методика такої підготовки лежать в основі полікультурної освіти майбутніх соціальних працівників, адже в науковому просторі термін «полікультурна освіта» трактується як складовий компонент професійної освіти, спрямований на засвоєння культурно-освітніх цінностей інших культур на основі знання своєї етнокультурної групи, а також взаємодію всіх культур на принципах взаєморозуміння, толерантності, діалогу та плюралізму, що є засобами протистояння дискримінації, націоналізму, расизму (Л. Гончаренко, О. Гукаленко, Г. Дмитрієв, В. Кузьменко, Л. Пуховська та інші) [2, с. 54].

Вирішення питань професійної підготовки соціальних працівників здійснюється в тісному зв'язку із сучасними досягненнями теорії і методики професійної освіти. Так, загальнометодологічні й теоретичні проблеми професійної підготовки кадрів висвітлено в працях В. Байденко, С. Батишева, Г. Бордовського та інших; теорії діяльності соціальних структур у суспільстві, взаємодії людини і соціуму присвячено наукові доробки В. Афанасьєва, О. Бодальова, В. Кондратенко, В. Фролова й інших; особливості професійної діяльності соціальних працівників розкрито Л. Беляєвою, Б. Вульфовой та іншими.

Існує низка вітчизняних дисертаційних досліджень, у яких висвітлено деякі аспекти професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери. У роботі Л. Міщик розкрито теоретико-методичні основи підготовки фахівців соціальної сфери у закладах вищої освіти, у дослідженні Р. Вайноли – особливості особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки. Крім того, вітчизняними науковцями досліджено такі важливі питання професійної підготовки фахівця соціально-педагогічної сфери, як формування професійної готовності до взаємодії з девіантною молоддю (М. Малькова), до роботи з громадськими та молодіжними організаціями (О. Лісовець), організація волонтерської роботи майбутніх працівників соціальної сфери в умовах вищого навчального закладу (З. Бондаренко). Таким чином, у численних працях вітчизняних дослідників (К. Бакланов, Р. Вайнола, Л. Завацька, Г. Лактіонова, М. Малькова, Л. Міщик, О. Лісовець, А. Капська та інші) та зарубіжних учених (В. Бочарова, М. Галагузова, Н. Кузьміна, О. Маркова, В. Нікітін та інші) розкрито важливі аспекти моделювання професійної підготовки працівника соціальної сфери в цілому і соціального працівника зокрема. Результати досліджень доводять, що модель підготовки спеціаліста будується з урахуванням майбутньої професійної діяльності, вимог суспільства до особистості й особливостей соціокультурного середовища. Проте на сучасному етапі відсутні соціально-педагогічні дослідження, які б висвітлювали специфіку діяльності соціального

працівника в полікультурному середовищі та систему дидактичної підготовки майбутнього фахівця соціальної сфери до здійснення такої діяльності.

Мета статті – розкриття специфіки професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до діяльності в полікультурному середовищі. Мету конкретизують завдання: здійснити аналіз готовності майбутнього фахівця соціальної сфери до професійної діяльності; сформулювати визначення готовності майбутніх соціальних працівників до діяльності в полікультурному середовищі, проаналізувати її структуру та шляхи формування в умовах вишу. На сучасному етапі вивчення готовності соціального працівника до професійної діяльності здійснюється за такими напрямками: створення професіограми соціального працівника; розробка змісту, форм і методів формування умінь та навичок; конкретні напрямки діяльності спеціаліста; вивчення вмінь, необхідних для виконання різноманітних функцій соціального працівника.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що до розуміння «готовності до професійної діяльності фахівців соціальної сфери» вчені підходили по-різному. Так, В. Сластьонін вважає, що професійна готовність працівників соціальної сфери до практичної діяльності визначається низкою властивостей і характеристик: психологічною готовністю, тобто сформованістю (з різним ступенем) спрямованості на професійну діяльність, установки на роботу; науково-педагогічною готовністю, тобто необхідним обсягом знань (суспільно-політичних, психолого-педагогічних, спеціальних), необхідних для практичної діяльності; практичною готовністю, тобто наявністю сформованих на рівні, що вимагається, вмінь і навичок; психофізіологічною готовністю, тобто наявністю відповідних передумов для професійної діяльності, сформованістю професійно значущих якостей особистості; фізичною готовністю, тобто відповідністю стану здоров'я і фізичного розвитку вимогам практичної діяльності та професійної працездатності [3, с. 147]. Натомість Л. Кондрашова готовність до практичної діяльності працівника соціальної сфери подає як складне особистісне утворення, що містить ідейно-моральні й професійно-педагогічні погляди і переконання, професійну спрямованість психічних процесів, здатність до подолання труднощів, потребу в професійному самовихованні. У змісті готовності дослідниця виділяє такі компоненти: мотиваційний, морально-орієнтаційний, пізнавально-операційний, емоційно-вольовий, психофізіологічний [4, с. 56]. Г. Абросімова розглядає готовність за допомогою інтегративно-компонентного підходу, сутність якого полягає у виділенні компонентів певного виду діяльності, розгляд їх у єдності та взаємозв'язку, здійсненні процесу формування вмінь цієї діяльності як цілісного, інтегративного [5, с. 35].

На нашу думку, недостатньо розробленим залишається питання підготовки працівників соціальної сфери у цілому і соціальних працівників зокрема до професійної діяльності в полікультурному середовищі. Сучасна соціально-педагогічна теорія й практика України свідчить про те, що у вирішенні нагальних проблем поліетнічного суспільства (етнокультурне відродження, позитивне міжнаціональне спілкування, віротерпимість, етнічна толерантність тощо) необхідна участь соціальних працівників (у соціальних установах) та соціальних педагогів (в освітніх закладах). Адже саме ці фахівці постійно взаємодіють із представниками різних національностей (національні меншини, мігранти, біженці тощо), надають їм посильну соціальну допомогу, створюючи умови для соціальної адаптації в новому полікультурному середовищі і попереджаючи виникнення етнокультурної маргінальності й міжнаціональних конфліктів. Особливої актуальності набуває така робота в поліетнічному соціумі серед дітей і підлітків, яка полягає в психолого-педагогічній підтримці цих категорій дітей, їхньому соціально-педагогічному патронажі, соціальному супроводі сімей національних спільнот, мігрантів, біженців тощо. Отже, йдеться про необхідність спеціальної підготовки майбутнього соціального працівника в полікультурному середовищі, результатом готовності якої є готовність до неї.

Для визначення сутності готовності майбутнього соціального працівника до діяльності в полікультурному середовищі доцільно розкрити дослідження науковців щодо полікультурної підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах вищого навчального закладу. Слід зазначити, що, вивчаючи проблему професійної готовності майбутнього соціального працівника до полікультурної діяльності, дослідники пішли шляхом визначення структурних компонентів цієї готовності. Так, вивчаючи цю проблему, Л. Ткач визначає готовність фахівця до означеної діяльності як інтегративне соціально-психологічне утворення особистості, що характеризується фундаментальною загальною та професійною культурою, глибиною й гнучкістю мислення; установками на співпрацю з клієнтами; аналітико-прогностичними, комунікативними вміннями [6, с. 246]. Готовність практичного соціального працівника до діяльності в мультикультурному колективі К. Нечаєва розглядає як інтегральну якість особистості, що характеризується високим рівнем знань про цю сферу соціальної дійсності,

позитивним емоційно-ціннісним ставленням до особливостей різних культур, а також умінням взаємодіяти з їх представниками. Крім того, дослідниця зазначає, що означена готовність характеризується сформованістю сукупності компетенцій, структурованих за сферами індивідуальності та особистості, які вимагають особливості діяльності в мультикультурному колективі [7]. На основі проведеного теоретичного дослідження ми визначаємо готовність майбутніх соціальних працівників до діяльності в полікультурному середовищі як інтегроване утворення, представлене єдністю особистісного, когнітивного, операційно-процесуального, оцінно-рефлексивного, проєктивно-перспективного компонентів, що забезпечують у своїй взаємодії продуктивну полікультурну діяльність і творчу самореалізацію майбутнього соціального працівника.

Охарактеризуємо детальніше кожен із компонентів цієї готовності. У системотворчому особистісному компоненті виділяють такі підструктури: мотиваційна сфера, психологічні якості та педагогічні здібності особистості. Мотиваційна сфера особистості студента соціальної роботи передбачає стійку полікультурну спрямованість його інтересів і потреб, що виражається усвідомленням суспільної значущості власної діяльності, прагненням займатись улюбленою справою, спрямованістю на досягнення позитивних результатів у поліетнічному середовищі. Також важливою підструктурою є психологічні якості особистості майбутнього фахівця соціальної сфери. Аналіз праць із цього питання (А. Маркова, В. Сластьонін та інші) дає змогу нам виокремити психологічні якості особистості студента, які допоможуть йому здійснювати полікультурну діяльність під час навчання в університеті та після його закінчення. До них належать дві групи якостей: загальнолюдські (людяність, доброта, терпимість, гуманність, порядність, відповідальність, справедливість, емоційна щирість, позитивна я-концепція, повага до національних та релігійних почуттів людини, самокритичність, патріотизм) та професійні (загальна ерудиція, широкий культурний кругозір, наукова захопленість, любов до своєї професійної праці, потреба в самореалізації шляхом професійної діяльності, реалістичний і цілеспрямований підхід до життя, прагнення до самоосвіти та самовдосконалення, самостійність, активність) [3, с. 107–109]. Третім підструктурним елементом особистісного компонента є педагогічні здібності. Науковий інтерес являє класифікація педагогічних здібностей, запропонована І. Підласим. На нашу думку, всі сім груп здібностей можуть органічно проявлятися в ракурсі роботи соціального працівника в поліетнічному середовищі.

Так, організаторські здібності проявляються в здатності студентів організувати власну професійну діяльність у поліетнічному соціумі, спланувати роботу, підбити підсумки зробленого тощо. Дидактичні – у здатності добирати необхідну соціально-педагогічну технологію (СПТ роботи з мігрантами та біженцями, СПТ роботи з національними меншинами, СПТ попередження міжетнічних конфліктів) і професійно її застосовувати. Перцептивні – виявляються в здатності проникати в духовний світ клієнтів, визначати особливості їх етнопсихології з метою запобігання етнокультурної маргіальності та розвитку загальнолюдських цінностей. Комунікативні здібності проявляються в здатності встановлювати контакт і налагоджувати позитивні стосунки з клієнтами різних національностей. Сугестивні здібності полягають в емоційно-вольовому впливі на клієнтів. Дослідницькі проявляються в здатності вивчати та об'єктивно оцінювати соціальну ситуацію поліетнічного регіону, у тому числі й конфліктну з метою її запобігання чи залагодження. Науково-пізнавальні здібності полягають у здатності засвоєння наукових знань у галузі етнокультури, етнографії, етнології, етнопсихології. Зауважимо, що ці здібності соціального працівника можуть проявлятися як в умовах роботи в школі, так і в інших соціальних установах [8, с. 347].

Когнітивний компонент готовності майбутніх соціальних педагогів до діяльності в полікультурному середовищі включає засвоєні знання в галузі гуманітарних дисциплін. До означеного компонента можна віднести дві групи знань: базові (філософські знання як теоретико-методологічна основа процесу навчання та виховання, знання сучасного передового соціально-педагогічного досвіду; мети і завдань соціально-педагогічної діяльності, технологій соціально-педагогічної діяльності; об'єкта та способів соціально-педагогічного впливу; способів педагогічного спілкування, прийомів взаємодії з дітьми й дорослими; прав і свобод людини й громадянина, реалізації їх у різних сферах життєдіяльності; основ української правової системи і законодавства, організації й функціонування судових і правоохоронних органів, правових та морально-етичних норм у сфері професійної діяльності; способів надбання, зберігання й передачі соціального досвіду, цінностей культури та інші) і спеціальні (полікультурні) – знання спеціальних технологій соціально-педагогічної роботи в поліетнічному середовищі.

Операційно-процесуальний компонент включає вміння: загальнопедагогічні (комунікативні, організаторські, діагностичні, прогностичні, сугестивні, перцептивні, рефлексивні, аналітичні, творчі) та

спеціальні (професійно-прикладні), що уможливають якісну діяльність соціального працівника в полікультурному просторі.

Оцінно-рефлексивний компонент готовності майбутніх соціальних працівників до діяльності в полікультурному середовищі передбачає наявність у студентів здатності усвідомлювати й оцінювати адекватність власних дій та форм поведінки в професійно значущих ситуаціях полікультурного характеру, що здійснюється за допомогою оцінки власної полікультурної готовності.

Проективно-перспективний компонент об'єднує особливості особистісного, когнітивного, операційно-процесуального, оцінно-рефлексивного компонентів і дає змогу виявити потенційні можливості студента та їх проекцію на майбутню полікультурну роботу. Цей компонент передбачає ідеальний образ майбутнього соціального працівника як особистості й професіонала, прагнення до самовдосконалення, перехід на більш високий рівень [9, с. 48–59].

У працях К. Нечаєвої, Л. Ткач та інших дослідників визначено оптимальні шляхи формування готовності майбутніх соціальних працівників до діяльності в полікультурному середовищі: побудова педагогічного процесу у виші на засадах полікультурності (врахування в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників принципу полікультурності та діалогу культур); виділення полікультурної складової в змісті варіативної частини професійної освіти й розробка на цій основі спецкурсів; професійно-педагогічна спрямованість змісту дисциплін загальнокультурного блоку; планування та управління самостійною роботою студентів, її творче полікультурне спрямування; залучення майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності в галузі полікультури; формування етнокультурної ідентичності студентів у різноманітній позааудиторній роботі; наступність у діяльності викладачів, кафедр щодо реалізації мети й виконання завдань полікультурної підготовки майбутніх соціальних педагогів).

Проблему професійної підготовки, готовності до практичної діяльності вивчали як педагогіки-класики, так і сучасні педагоги-теоретики та практики, які виділяють професіограму соціального працівника; зміст, форми і методи формування умінь та навичок; конкретні напрямки діяльності; вміння, необхідні для виконання різноманітних функцій працівника соціальної сфери в цілому та в умовах поліетнічного середовища зокрема. На основі теоретичного аналізу наукових джерел визначено сутність поняття готовності студентів – майбутніх соціальних працівників до діяльності в полікультурному середовищі. Серед оптимальних шляхів формування означеної готовності є побудова педагогічного процесу у вищому навчальному закладі на засадах полікультурності; виділення полікультурної складової в змісті варіативної частини професійної освіти й розробка на цій основі спецкурсів; професійно-педагогічна спрямованість змісту дисциплін загальнокультурного блоку та інші.

Перспективою подальших пошуків у напрямі дослідження є детальне вивчення визначених нами шляхів формування готовності майбутніх соціальних працівників до діяльності в полікультурному середовищі в умовах вищого навчального закладу.

Список використаної літератури

1. Старикова С. В. Социальная педагогика и арт-терапия в системе высшего образования / С. В. Старикова. – М. : Изд-во ИСПС РАО, 2002. – 350 с.
2. Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / [за ред. О. Гриценка]. – К. : УЦКД, 2001. – 96 с.
3. Сластенин В. А. Педагогика : учеб. пособ. [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; [под ред. В. А. Сластенина]. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.
4. Кондрашова Л. В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися : Учебное пособие / Л. В. Кондрашова. – М. : Издательство «Прометей», 1990. – 158 с.
5. Абросимова Г. В. Интегративно-компетентный подход к педагогическому творчеству / Г. В. Абросимова // Новые исследования в педагогических науках. – М. : Педагог, 1991. – Вып. 1/57 – 96 с.
6. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / [за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен]. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
7. Нечаева Е. А. Подготовка педагога к профессиональной деятельности в мультикультурном коллективе учащихся : автореф. дис. канд. пед. н. : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Е. А. Нечаева. – Калининград, 2008. – 30 с.
8. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І. П. Підласий. – К. : ВД «Слово», 2004. – 616 с.
9. Алексєєнко Т. Ф. Зміст і напрями соціально-педагогічної діяльності / Т. Ф. Алексєєнко // Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник ; [за ред. І. Д. Зверєвої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 48–59.